

Direnme Hakkı

Aybüke EKİCİ

DİRENME HAKKININ TANIMI VE TARİHÇESİ

Direnme, kelime anlamı olarak “*herhangi bir düşüncede, bir istekte veya bir durumda karşı koyma, ayak direme, inat etme veya mukavemet gösterme*”¹ anlamına gelmekteyken; direnme hakkını ise en sade şekliyle “*devlet organlarının tasarruflarına karşı girilen, olağan hukuk yollarınca öngörülmuş davranışlar dışındaki her türlü davranış*”² olarak tanımlayabiliriz.

Direnme hakkının hukuki bir kavram olduğunu savunan düşünürler olduğu gibi, onun salt sosyolojik veya siyasi bir olgu olarak ele alınması gerektiğini savunan düşünürler de bulunmaktadır. Direnmeye hukuksal yol açılmasının, sistemin kendi meşruluğunu ihlal etmesi anlamına geleceğini savunan düşünürlere göre direnme hakkı siyasi ve ahlaki alanda ele alınmalıdır. Devletin dışında ve üstün bir hukukun varlığını kabul eden yazarlar ise genel olarak direnme sorununu hukuki bir sorun olarak görmektedirler. Bu hakkın meşru kullanılma şartlarını ve sınırlarını etraflıca belirten Geny, zulme karşı direnmenin makul bir surette anlaşılması ve amacına uygun, ölçülü olarak kullanılması hâlinde “adaletin ve hukukun en büyük teminatını” teşkil ettiğini söylemiştir.³

Direnme hakkı, insan hak ve özgürlüklerini korumaya ve egemenlerin hukukla bağlı olması amaçlarına hizmet eder.⁴ Bu hak, kullanılabilir için herhangi bir düzenlemeye ve-

ya koşul-zaman-mekân sınırlamalarına ihtiyaç duymayan, dahası bu tür sınırlamaların yapılması hâlinde bunların toplumsal gerçeklikle çelişeceği bir haktır. Bu durum, direnme hakkının eşyanın doğasından kaynaklanan bir hak olduğunu gösterir.⁵

Direnme hakkı hukuki bir kavram olarak incelenmeden önce siyasi bir kavram olarak eski çağlardan beri öneme sahip olmuştur. Direnme hakkı siyasi düşünce alanında, zulme karşı direnme olarak ele alınmışsa da eski çağda bu konuda belli bir doktrine rastlanmaz. Ancak burada özellikle Sokrates’in üzerinde durulması gerekmektedir. Eski Yunan ve Romalı filozoflar pek çok siyasi konu üzerinde durdukları hâlde direnme sorunu üzerinde durmadıkları anlaşılmaktadır; ama Sokrates bunun önemli bir istisnasını oluşturmaktadır.

Sokrates, görüşleri ile gençleri baştan çıkarma suçuyla yargılanır ve hakkında ölüm cezası öngörülür. Sokrates, bu yargılaması sırasında yaptığı savunma ile tarihe geçmiştir. Sokrates, soru-cevap şeklinde geçen yargılama sürecini öylesine ustalıkla yönetmiştir ki, bir süre sonra yargılayanla yargılanan yer değiştirmiş, “yargıç” Sokrates, Atina halkını, soy-lularını, devlet düzenini yerden yere vurmuştur.⁶ Savunmasında kendisine yöneltilen suçun söz konusu olmadığı gibi asıl amacının düşünce özgürlüğünün sağlanması olduğunu söyler. Sokrates’in bu savunması, yargılamaya itiraz etmemesi, Sokrates ile Site’nin suçları farklı olarak değerlendirmeleri, Sokrates’in verilen cezayı hiç itirazsız kabul etmesi sivil itaatsizlik ve dolayısıyla direnme hakkının en iyi örneklerindedir.

¹ TDK, 1988, s. 381; Şener, 2001, s. 171.

² Ekiz, s. 5.

³ Kapani, s. 304.

⁴ Ekiz, s. 93.

⁵ A.g.e., s. 1.

⁶ Ayşe Hür, <http://www.izmirizmir.net/ayse-hur-direnme-hakinda-8216;olcu-nedir-y1685.html>.

Yine eski çağlardan direnme hakkına dair en güzel örnek Antigone olayıdır. Antigone, Kreon'un, kardeşine ölüm cezası vermesine ve bunu yerine getirmesine karşı çıkmaz. Sadece ölünün ortada bırakılmasının insan onuruna aykırı olduğunu savunmuştur. Kardeşinin cesedini Kreon'a rağmen gömen Antigone, hakkında verilen idam cezası infaz edilmeden intihar eder.

Özgürlük ve insan onuru yoksa her şey mubahtır(!) İnsanın direnme hakkı da özgürlük ve insan onurunun üstün değerler olarak görüldüğü ve bu nedenle her şeyin kayıtsızca ve sorumsuzca mubah görülemeyeceği bir adalet düşüncesinin özüdür. Bu bağlamda Sokrates ve Antigone örneği özgürlük ve insan onurunun kutsallığının ve bu kutsallığın korunması amacıyla yönelik direnme hakkının birer örneğidir.

Orta Çağ'da, zulme karşı direnme konusu en ciddi ve sistemli şekilde inceleyen Thomas Aquinas olmuştur.⁷ Aslında Hıristiyanlık, başlangıçtaki saf şekliyle bizzat Hz. İsa'nın ağzından, "Sezar'ın hakkının Sezar'a verilmesi"ni istemiştir. Gene Hz. İsa, "kendi ülkesinin bu yeryüzü"nde olmadığını, dünyevi otoriteye karşı gelinmemesini telkin eder ve her türlü direnme fikrini bir kenara itmektedir. Fakat sonraları, Orta Çağ'da kilise ile krallar arasında üstünlük mücadelelerinin başlamasıyla birlikte, Hıristiyan teolojisi zalim hükümdarlara karşı direnme hakkını bir silah olarak kullanmıştır.⁸

Thomas Aquinas, zalimlerin öldürülmesi görüşünü benimsemez, fakat buna karşılık zulme karşı direnme hakkını açıkça tanıır. Thomas Aquinas'a göre halk, iktidarı zorbalıkla ele geçiren veya meşru yoldan gelmekle beraber sonradan zulüm yoluna sapan hükümdara karşı ayaklanmak ve onu devirmek hakkına sahiptir. Orta Çağ siyasal düşünürlerinden St. Thomas'a göre; yöneticiler zor ve şiddet kullanarak emretme gücünü ele geçirmişlerse iktidarı haklı ve meşru sayılmaz. Böyle bir iktidar toplumun istek ve iradesine dayanmaz ve kişilerin böyle bir iktidara boyun eğme zorunluluğu yoktur. Ancak, meşru ol-

mayan yollardan iktidarı ele geçirenler sonradan toplumun iyilik ve yararına hizmet ederek başlangıçtaki meşru olmayan durumlarını meşrulaştırabilirler. İktidarın kullanılış biçimi de meşruiyet ve haklılığın bir kriteridir.⁹ Kral, kendini bağlayıcı kuralların, yasaların dışına çıkarsa, halkın direnme hakkı doğar. Bu durumda kralı uyarmak, ona yasaların ve ortak yararın gücünü hatırlatmak halkın görevidir. Zulme yönelen ve kendi çıkarları için yasalar koymaya kalkan bir kral veya bir yönetici için tek yol halkın direnişidir ama onu öldürmek ve ortadan kaldırmak yoluyla değil, sürekli uyarı ve direnişle bu işlem gerçekleştirilecektir.¹⁰ Meşru yoldan iktidarı elde eden yöneticilerin zorbalığına daha uzun süre anlayış gösterilse de¹¹ yetkilerini kötüye kullanırlarsa ve toplum yararına ters düşen davranışlara yönelirlerse, iktidarı meşruiyetini kaybeder. Meşru olmayan iktidara boyun eğme zorunluluğu da olmaz. Egemen güç, doğal hukuka uymak ve onu uygulamakla görevlidir. Onun siyasal iktidarını meşru kılan gerçek neden bu görevidir. Devlet düzeninin esasını oluşturan yasalara kral dâhil herkesin uyması kaçınılmazdır.¹²

Orta Çağ'da Thomas'ın ardından reform hareketlerinden sonra, direnme problemi hak ettiği ölçüde ele alınıp incelenmediği gibi, aksine reformcu filozoflar topluma kayıtsız "itaaat" ve "teslimiyet"i tavsiye etmişlerdir. Reform hareketlerinin ilk dönemlerinde Batılı düşünürler genellikle her ne şekilde olursa olsun krala itaatın zorunlu olduğunu ileri sürerken daha sonraları özellikle Protestanların Katolik kralların baskı ve zulmüne uğramaya başlamasıyla durum değişmiştir. Özellikle, Fransa'da bir gece içinde binlerce Protestan'ın boğazlandığı korkunç Saint Barthelemy Kıyımı (23 Ağustos 1572) bu konuya yaklaşımda bir dönüm noktası teşkil eder. Bundan sonra Protestan yazarlar toplu bir kampanyaya girişerek birbiri arkasına yayınladıkları kitap ve broşürlerle zulme karşı her türlü yoldan direnmenin meşruluğu tezini işlemişlerdir.¹³ Ay-

⁷ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

⁸ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

⁹ Göze, 1986, 84-85; Akad-Dinçkol, 2002, 43.

¹⁰ Akad, 1997, s. 49.

¹¹ Bercé, 2003, s. 54.

¹² Abadan, 1954, s. 130.

¹³ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

nı dönemde Katolikler tarafından Protestanlığın yayılmasına izin veren Katolik krallara karşı hakkın doğacağına ilişkin eserler verilmeye başlanmıştır. Bu dönem Katolikler ve Protestanların direnme hakkını birbirlerine karşı kullandıkları bir dönem olurken, direnme hakkına ilişkin yeterli doktrinin oluşması da bu dönem düşünürlerinin eserleriyle mümkün olmuştur.

Krallar ve kilise arasındaki üstünlük kavgaları ve onun arkasından din savaşları da yatıştıktan sonra direnme problemi güncelliğini kaybetmiş ve uzun bir süre gölgede kalmıştır. Bu sorunun tekrar su yüzüne çıkışı 17. yüzyılın sonlarına rastlar. Bu dönemden sonra da artık din açısından değil, tamamen seküler düzeyde olaya yaklaşılır.¹⁴

Yeni Çağ'da direnme hakkının baş savunucusu ise Locke'tur. Locke, halkın direnme hakkını toplum sözleşmesinin tabii ve mantıklı bir sonucu olarak görür. Siyasal iktidarı kullanan (kral veya kanun koyucu) toplum sözleşmesinin temel hükmüne saygı göstermezse kendisine tanınan yetki sınırlarını aşmış ve sözleşmeyi bozmuş olur. O zaman halkın da ona itaat etmek zorunluluğu ortadan kalkar. Bu durumda iktidar tarafından itaate zorlanmak istenirse, buna karşı direnmek halkın en tabi hakkıdır.¹⁵

İslam Anlayışında Direnme Hakkı

İslam anlayışında direnme hakkı kavramı iki farklı açıdan ele alınabilir: Devrimci yaklaşım ve ıslahçı yaklaşım. Her iki yaklaşım da kendilerine İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriften bol miktarda dayanak bulabilmektedir. Bu yaklaşımlardan "devrimci yaklaşım" zalim ve baskıcı yönetime karşı "isyan hakkı"nın meşru olduğu ve bu hakkın kullanılarak savaşmanın gerekliliği üzerinde durmakta, ümmeti zalim yönetimle savaşmaya çağırmaktadır. "İslahçı yaklaşım" ise fayda-zarar muhasebesi yapmanın gerekliliğini ön plana alarak, verilen kararın sonucunda zararın ağır basması söz konusu

ise zulme karşı "sabır" etmenin, fakat bunun yanında tüm ıslah mekanizmalarını kullanarak irşat ve tebliğ faaliyetine girişmenin gerekliliğini vurgularlar.¹⁶

Devrimci yaklaşım düşüncelerinin meşruluğunu Kur'an'ın dayanışma yoluyla ümmete "iyiliği emredip, kötülükten alıkoyma"yı vacip kıldığı deliline dayandırır. Söz konusu ekole göre kötülüğü düzeltmenin ilk ve en etkin yolu; kötülüğü emreden, iyilikten alıkoyma yönetime karşı "kuvvet kullanma"dır.¹⁷

İslahçı yaklaşıma aynı zamanda "sabır ekolü" de denmektedir. Bu yaklaşımın temeli, ümmetin daha büyük sıkıntıya düşmesini önlemek amacıyla yapılabilecek her türlü "ıslah," "ikaz" ve "irşat" faaliyetini yapmak; buna rağmen yönetim, zulüm ve baskıya devam ediyorsa, buna karşı da "sabr" etmektir. Bu yaklaşım Ehlisünnet çoğunluğunun görüşüdür. Bu konuda kriterleri zulme karşı onaya konulan hareketin "alternatif maliyeti"nin bu harekete değip değmediğidir. Zulme, baskıya ve haksızlığa karşı direnirken onaya çıkacak veya çıkması muhtemel gelişmeler zulmü ortadan kaldırma sonucu elde edilecek hayırlı işlerden fazla değilse ehven-i şer [*ehvenü'ş-şer*] tercih edilerek mevcut zulme ve baskıya sabretmek gerekir. Ulemanın bu konudaki yaklaşımı, yöneticiye günah, mümine sabır düştüğü istikametindedir.¹⁸

Ulema ve İslâm hukukçuları, ümmetin maslahat ve huzurunu ön planda tutarak ümmeti sıkıntıya sokacak fikir ve içtihatlardan uzak durmuşlar; yönetimle ilişkilerinde genellikle "iyiliği tavsiye etme" yolunu seçmişlerdir. Zalim ve baskıcı yönetime karşı genellikle "pasif direnme" yolunu tercih etmişlerdir. Bunun yanında sürekli olarak yönetime hakkı, adaleti ve Allah'ın yanında hesap vermeyi hatırlatarak yönetimlerin icraatlarını mümkün olduğu kadar meşru bir zemine kaydırmaya çalışmışlardır.¹⁹

¹⁴ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

¹⁵ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

¹⁶ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

¹⁷ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

¹⁸ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

¹⁹ Bünyamin Duran, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=202>.

DİRENME HAKKININ UNSURLARI

Direnme hakkının tanımı ve tarihi gelişiminin ışığında, bu hakkın unsurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Hukukun dışında olan bir siyasal sistemin varlığı,
- Siyasal iktidarın meşruiyetin kaybetmesi,
- Hukuka aykırılığın zulüm ve baskı hâline gelmesi,
- Direnme hakkının hukukun üstünlüğü için kullanılması,
- Direnme hakkının son çare olması ve ulusça kullanılması.

1. Hukukun Dışında Olan Bir Siyasal Sistemin Varlığı

Bir toplumda siyasal sistemi, siyasal iktidarın yapısı ve kullanılış biçimi belirler ve siyasal sistem iki şekilde hukukun dışında olur. Birincisinde, iktidarı hukuk dışı yollardan ele geçirmiş ve hukuk dışı yönetimini sürdüren bir siyasal güç söz konusudur; ikincisinde ise yasal olarak iktidarı ele geçiren ve fakat zamanla hukukun dışına çıkmış siyasal bir güç vardır. *Hukukun amacı, toplumun ve bireylerin güvenliğini, iyiliğini ve mutluluğunu gerçekleştirmek, adalet, eşitlik ve hürriyeti sağlayıp devam ettirmektir.*²⁰ *Baskı ve zulüm boyutuna varan hukuksuzluk direnme hakkını doğurur. Çünkü zulüm, baskı ve adaletsizlikle yönetilmeye razı bir toplum bugüne kadar var olmamıştır ve olması da mümkün değildir.*²¹

Devletin kendinden hareketle ve kendi içinden sınırlanması esasına dayanan hukuk devleti modeli, özgürlük ve mülkiyete yönelik müdahalelere yalnızca yasalar çerçevesinde cevaz verilmesi, devlet faaliyetlerinin öngörülebilir ve hesaplanabilir kılınması, devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi tutulması gibi temel ilkelere somutla-

şır.²² Hukuk devleti anlayışı, bir ülkede yerleşmiş hukuk düzenine yalnız bireylerin değil, yönetimin de uymasını gerektiren bir ilkedir. Hukuk devleti ilkesinin bir anlam kazanabilmesi için ülkede egemen olan hukukun yönetilenlere ve devlete karşı da hukuk güvenliği sağlaması gerekir.²³

2. Siyasal İktidarın Meşruiyetini Kaybetmesi

Ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan siyasal iktidar belli bir toplulukta ortaya çıkar ve siyasal iktidarın ortaya çıktığı bu toplum siyasal toplum adını alır. Siyasal toplumun en gelişmiş biçimi ise devlettir. Devletin varlık nedeni bireyler ve toplumdur. Devlet, hükmetmek için değil bireylere ve topluma hizmet için vardır.²⁴

Thomas Paine'ye göre birey, devletlerden ve yönetimlerden öncedir. Yönetim ya da devlet, toplumun ortak işlerinin yürütülmesinde sadece bir araçtır. Yönetimin kendi başına sahip olduğu haklar yoktur, hepsi görevdir. Varlık nedenlerini yerine getirmeyen, bireyi ve toplumu karşısına alan, birey ve topluma hizmet yerine onların üstünde egemenlik kurup yöneten, kaynaklarını kendini oluşturan bireylerin ve toplumun mutluluğu ve ortak iyiliği için değil de kendi hükümranlığı için kullanan devlet meşruiyetini kaybeder. Bir ülkenin veya toplumun devleti, kendi ülkesinde yaşayan tüm insanların yaşam ve diğer haklarını korumak ve bunları güvenceli bir düzene bağlamak zorundadır. Aksi hâlde kendi varlık nedenine aykırı hareket etmiş olur ki bu durumda meşruiyetini kaybeder.²⁵

Ünlü düşünürlerden Thedor Beze'ye göre ise; gayrimeşru bir şekilde iktidarı gasp eden, yani devrimle iş başına gelen iktidara karşı her ferdin harekete geçmeye, bütün imkânlardan yararlanarak ülkeyi bu kimsenin ya da kimselerin elinden kurtarmaya hakkı vardır. Hatta bu bir hak olmanın yanında bir görevdir de.

²⁰ Güriz, 2003, 61.

²¹ *TBB Dergisi*, S: 52, 2004. Ahmet Taşkın, Hakemli makaleler.

²² Sancar, 2000, s. 44.

²³ Gözübüyük, 2003, s. 162.

²⁴ Şen, 1996, s. 16-17.

²⁵ Çeçen, 2002, s. 93.

Meşru bir şekilde iktidara gelmekle beraber, yetkilerini kötüye kullanan yöneticilere karşı, halkın direnme hakkı vardır. Adalete, doğal hukuka ve Tanrı'nın buyruklarına saygı göstermeyen yönetici; yönetici-yönetilen arasında yapılan sözleşmeye uymuyor demektir. Bireyler tek başına kötü yöneticiye direnemezler. Halkı temsil eden meclislerin zalim olan yöneticiyi uyarmaları gerekir. Ancak bu meclislerin görevlerine son verildiği takdirde iktidarı kullanan kişinin sebep olduğu bu anarşik ortamda her bireyin bu zorbaya karşı gelme hakkı vardır.²⁶

Siyasal iktidarın meşruluğunun İslam anlayışında yeri ise, genel olarak meşru otoriteye karşı yönetilenlerin itaat etmeleri gerektiği şeklindedir. Koşulların sağlanması hâlinde itaat aynı zamanda bir dini yükümlülüktür ve meşru otoriteye yani ulu'l-emre karşı itaatsizlik aynı zamanda günahdır. İslam anlayışına göre meşru bir otoriteyi sarsacak her türlü girişim bozgunculuk sayılır.

3. Hukuka Aykırılığın Zulüm ve Baskı Hâline Gelmesi

Siyasal iktidarın hukuka aykırılığının ağırlığı ve sürekliliği direnme hakkını belirler.

Baskı, zulüm ve hukuk dışı uygulamalar karşısında, hukuksal başvuru yollarının kapalı ya da etkisiz olması, tüm yasal yollar denenmesine karşın sonuç almaması; toplumda, temel hak ve özgürlüklerin sürekli daraltılması karşısında ortak tepkiyi gösterecek yeterli güvenlik supaplarının (hukuksal güvencelerin) ve etkili hukuksal başvuru yerlerinin bulunmaması ya da bireylerin kendilerini ifade edebilme yollarının yasaklanmış olması, direnme hakkının kullanılmasının haklı nedeni sayılır.²⁷

4. Direnme Hakkının Hukukun Üstünlüğü İçin Kullanılması

Hukuk dışına çıkarak baskı ve zulüm uygulayan bir iktidarı uzaklaştırmak veya bu iktidarı hukuku uygulamaya zorlamak için direnme hakkının kullanılması gerekir. Baskı, zulüm ve

hukuksuzluğun el değiştirmesi amacıyla direnme hakkı kullanılamaz. Diğer bir ifadeyle bu hak meşru bir amaç doğrultusunda kullanılabilir. Amaç, siyasal iktidarın, devletin ve bireylerin uyduğu ve itaat ettiği bir hukuk düzeninin varlığıdır. Hukuk, din, ahlak ve örf gibi diğer sosyal normların yanı sıra toplumun düzenini sağlar ve bu yüzden hukuk, her şeyden önce bir düzen demektir.²⁸

Hukuk, kendi buyruklarına uymayan gerçek veya tüzel kişilerin karşısına yaptırım olarak çıkar. İşte, hukuka hayat veren müeyyide, devletin ihlalleri karşısında uygulanmıyor veya etkisiz kalıyorsa toplumun direnme gücünün kullanılmasına zemin hazırlıyor demektir. Adaletin ve hukukun buyruğunu yerine getirecek ve toplumsal düzeni sağlayacak, bireylerin dışında ve üstünde bir iradeye kesinlikle ihtiyaç bulunmaktadır.²⁹ Bu ihtiyaç, siyasal iktidar tarafından karşılanamıyorsa toplum tarafından karşılanır. Baskıya karşı direnme de, toplumun bu ihtiyacı karşılama gayretidir. Çünkü hukuk düzeninin sağlamak zorunda olduğu barış, güvenlik, eşitlik ve özgürlük toplumun vazgeçilmez arzudur.³⁰

5. Direnme Hakkının Son Çare Olması ve Ulusça Kullanılması

Baskı, zulüm ve hukuk dışı uygulamalar karşısında hukuksal başvuru yollarının kapalı ya da etkisiz olması, tüm yasal yollar denenmesine karşın sonuç alınmaması; toplumda temel hak ve özgürlüklerin sürekli daraltılması karşısında ortak tepkiyi gösterecek yeterli hukuksal güvencelerin ve etkili hukuksal başvuru yerlerinin bulunmaması ya da bireylerin kendilerini ifade edebilme yollarının yasaklanmış olması, direnme hakkının kullanılmasının haklı nedenidir.³¹

Bir eylemin, adi bir isyandan ayrılabilmesi ve direnme hakkına dayanabilmesi için "sistemli bir hukuk dışılığı ve zulme karşı olması" gerekir. Bunun için, "eylem" ile "neden" ara-

²⁶ Göze, 1968, s. 264.

²⁷ Aliefendioğlu, 2002, s. 397-398.

²⁸ Aral, 1992, s. 167.

²⁹ A.g.e., 1992, s. 170.

³⁰ A.g.e., 1992, s. 173-174.

³¹ Aliefendioğlu, 2002, s. 397-398.

sında nedensellik bağı kurulmuş ve başka yol kalmamış olmalıdır. Aliefendioğlu'na göre amaç ve uygulanan yöntem, toplumca benimsenmelidir.³²

DOĞAL HUKUK VE POZİTİF HUKUK AÇISINDAN DİRENME HAKKININ DEĞERLENDİRMESİ

Direnme hakkı esas olarak doğal hukukta kendini bulmuştur. Doğal hukuk açısından direnme hakkı meşrudur. *Bu hakkın doğal bir hak olması ve kullanılması için herhangi bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaması anayasalarda direnme hakkına yer verilmesini anlamsız hâle getirmektedir.*³³ Pozitif hukuk direnme hakkını doğrudan öngöremez, düzenleyemez ve peşinen meşru sayamaz. Zira bunun yasalar ya da bir anayasa ile düzenlenmesi, kendi içine bir anarşi mayası katılmış olması demektir.³⁴

Pozitif hukuk açısından, kanuna aykırı her işlemin ve anayasaya aykırı her kanunun mutlaka baskı yarattığı ileri sürülemez. Normlar hiyerarşisi içindeki bu gibi aykırılık ve çelişkiler, her hukuk devletinde kendini gösterebilir ve bunların hukuki yollardan giderilmesi mümkündür. Ancak iktidar tarafından hukuk yollarının kapatılması ve temel hürriyetlerin kasıtlı ve sistemli bir şekilde daraltılıp yok edilmesi hâlinde baskı ve zulüm söz konusu olur.³⁵

Ahmet Taşkın "Baskıya Karşı Direnme Hakkı" isimli makalesinde şunları kaydeder:

"Doktrinde direnme hakkına yer verilmekle, bireye istisnai durumlar için yasalara aykırı davranma ve kendisine yapılan zulmü şiddet kullanılarak bertaraf edebilme hakkı tanınmış olmaktadır. Bu durum insan hak ve özgürlüklerinin egemenlik karşısındaki kuvvetliliğinin kabul edildiğini göstermektedir. Kanunların üstündeki kanun ile devletin kanunları çakırsıra kişinin devletin kanunlarına itaatsizlik yapma, dolayısıyla direnme hakkı doğar. Doktrinin aksine, direnme hakkının temel bir hak olarak anaya-

sada yer almasına imkân yoktur. Çünkü kuvvete başvurma ve ayaklanmanın hukukten öngörülmesi ve düzenlenmesi diye bir şey kolayca tasavvur edilemez. Direnme hakkı prensip olarak hukuk metinlerinde tanınsa da bu hakkın pratikte kullanılmasını imkânsız kılmaya yönelik pozitif hukuk hükümleri de kendine yer bulur. Uygulamada, anayasasında direnme prensibine yer veren devletlerin aynı zamanda ceza kanununa koyduğu hükümlerle, yerleşmiş siyasal düzeni zor kullanarak değiştirme girişimlerini ağır ceza tehdidiyle yasakladığı görülmektedir.³⁶ Baskıya karşı direnmenin bir temel hak olarak anayasalarda yer almasının pratik bir değeri yoktur; ancak teorik olarak, kişi hak ve hürriyetleriyle hukukun üstünlüğüne saygılı olmayı hatırlatmakla sınırlı bir faydası olabilir."³⁷

Bir devletin mevcut anayasasına veya ulusal hukukuna direnme uluslararası hukuk açısından ancak uluslararası hukukun zorlayıcı ve zorunlu hukuk kurallarına uygunluğu oranında meşru kabul edilebilir. İnsan hakları gibi hem doğal hukuk hem de pozitif hukuk açısından uyulması zorunlu olan bir hakka karşı direnme meşru kabul edilemez. Bu noktada, halkına karşı insan haklarına aykırı bir şekilde baskı kuran yönetimlere itaatsizlik, uluslararası hukuk açısından da korunmaktadır.³⁸

1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi bireyi kendi içinde bir değer olarak tanımlayarak ona direnme hakkı bahşeden ilk pozitif metindir. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde direnme hakkı, "Yönetenler, bireylerin yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişmek gibi doğal, devredilmez haklarını sağlamak içindir; halk bu amaçtan sapan yönetimi değiştirmek ve devirmek hakkına sahiptir." biçimindeki sözlerle yer almış; böylece pozitif hukuk metinlerine açıkça girmeye başlamıştır.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi madde 2'ye göre "Her siyasal kuruluşun amacı insanın zamanaşımına uğramayan doğal haklarının korunmasıdır. Bu doğal haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkıdır." Kişi, devletçe ve-

³² Aliefendioğlu, 2002, s. 398-399.

³³ Nişancı, s. 71.

³⁴ Kapani, 1993, s. 306.

³⁵ A.g.e., 1993, s. 310.

³⁶ A.g.e., 1993, s. 310.

³⁷ *TBB Dergisi*, S: 52, 2004. 59 hakemli makaleler Ahmet Taşkın.

³⁸ Tevfik Dalgıç <http://www.farklihaber8.com/koseyazilari/tevfik-dalgic/sivil-direnis-hakki-nedir-kokenleri-nereden-gelir/263.aspx>.

rikmeyen doğuştan sahip olduğu bu hakları, siyasal iktidara karşı ileri sürebilir. Devlet yetkilerini aşarak kişinin hak ve özgürlüklerini çiğneyemez. Devletin bireyler üzerinde baskı kurması durumunda "baskıya karşı direnme hakkı" doğar.

1776 Amerikan ve 1789 Fransız ihtilallerinden sonra direnme hakkı bu ülkelerin anayasa metinlerindeki yerini korumakla birlikte önemini yitirmiş ve pozitif hukukça da reddedilmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunca hazırlanan 'Milletlerarası İnsan Hakları Beyannamesi Projesi'nde bu hakka yer verilmiştir. Metnin 29'uncu maddesine göre "Her ferdin ister tek başına ister diğer kişilerle birlikte zulüm ve işkenceye karşı gelme hakları vardır."

GÜNÜMÜZ TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE DİRENME HAKKININ YERİ

T.C. anayasalarında direnme hakkı, ilk kez 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde yer almıştır. Başlangıca göre Türk ulusu, "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni" yapmıştır. Bu söylemde, iktidarın anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybettiği, başka bir deyişle iktidarın hukuksal dayanaktan yoksun kaldığı vurgulanmaktadır. Bu deyişe göre, böyle bir durumda ulusun "direnme hakkı" doğmakta ve direnme eylemi meşruiyet ya da haklı bir gerekçe kazanmaktadır; Türk ulusu, meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı "direnme hakkını" kullanmıştır. Bu nedenle kullanılan direnme hakkı meşrudur.³⁹

1982 Anayasası'nda direnme hakkına açıkça yer verilmemiştir. Ancak 1982 Anayasası'nın başlangıç bölümünde, Anayasa "Türk milleti tarafından, demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi" olunmuş, böylelikle Anayasa'yı koruma görevi, Türk evlatlarının vatan millet sevgilerine ve uyanıklıklarına bırakılmıştır. Bu görevin, Türk evlatlarına (ulusa) gerektiğinde direnme

hakkı verdiği söylenebilir. Atatürk'ün "Türk Gençliğine Hitabesi"nde de, Atatürk'ün gençliğe, kimi koşullarla ve gerektiğinde "direnme" görevi verdiği gözlenmektedir.⁴⁰

Bununla birlikte direnme hakkının 1982 Anayasası'nda normatif olarak düzenlendiğini söylemek mümkün değildir. Verilen yetki olsa olsa siyasal kaynaklıdır. Zaten hiçbir hukuk düzeni ihtilal ya da direnme hakkını tanıyamaz. Bu, bizzat düzenin kendisini reddetmesi demek olur. Devlet bir organizmaya benzetilebilir. Nasıl bir organizmanın ilk ödevi, kendi varlığını sürdürmek, varlığına yönelik tehlikeleri önlemek ve bunları yok etmekse, devletin de kendi varlığına yönelik girişimlere karşı kendini savunması ve koşulların gereğine göre bu savunmanın şeklini belirtmesi tabiidir. Bu nedenledir ki Amerikan anayasa metinlerinde "direnme hakkı" yer aldığı hâlde 1789 Fransız Devrimi'nin etkilerinden korunmak amacıyla 1798 yılında ihtilal teşebbüslerini ağır bir şekilde cezalandıran "Düşman Yabancılar Kanunu" ile "Fesat Kanunu" çıkarılmıştır.⁴¹

1982 Anayasası, başlangıç bölümü ve 1, 2, 6, 12, 14, 19, 34, 36 ve 40. maddeleriyle birlikte Anayasa'da direnme hakkının öz olarak bulunduğu söylenebilir. Bu konuda en iyi örnek ise Anayasa Mahkemesi tarafından Sosyalist Parti'nin kapatılması hakkında açılan davada verdiği karardır.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından, "işçi sınıfının, milletin öteki kesimleri üzerinde egemenliğini ve sınıf mücadelesini öngörmek, işçiler devleti ve diktatörlüğü kurmayı amaçlamak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıyla Siyasi Partiler Yasası'na ve bu Yasa'nın özellikle 78. maddesine aykırı davranışları ileri sürülerek aynı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince kapatılmasına karar verilmesi" istemiyle Sosyalist Parti hakkında kapatma davası açılmıştır.

Anayasa Mahkemesi davada, Sosyalist Parti'nin parti programının 18. maddesini de incelemiştir. Anılan maddede direnme hakkına yer verilmiş ve "... Demokratik halk iktidarı, yönetimi altındaki herhangi bir kamu makamının uygulayabileceği haksızlık ve baskıla-

³⁹ Aliefendioğlu, 2002, s. 399.

⁴⁰ A.g.e., 2002, s. 399.

⁴¹ Güriz, 2003, s. 206-207.

ra karşı emekçilere birey olarak ve birlikte direnme hakkı tanır. Direnenler korunur” denilmiştir. İddianamedeki parti programında diğer maddelerle birlikte bu madde de kapatma nedenleri arasında sayılmıştır.

Anayasa Mahkemesi Sosyalist Parti'nin kapatılması davası ile ilgili yaptığı inceleme sonucunda E.1988 (SPK), K.1988/1 sayı ile 8.12.1988 tarihinde karara varmıştır:

“Bireysel özgürlükler yönünden önemli olan bu hakkın, uygulamada anarşiye neden olabileceği ileri sürülebilir. Ancak, direnme hakkı, tarihsel süreç içerisinde, İngiltere’de Büyük Özgürlük Fermanı [Magna Carta Libertatum, 1215 madde. 61]; Haklar Dilekçesi [petition of Rights, 1628]; Habeas-Corpus ACT [1679]; Haklar Bildirgesi [Bill of Rights, 1689] gibi anayasal belgelerde; Amerika Birleşik Devletleri’nde Virginia Haklar Bildirgesi [1776 madde 3], Fransa’da, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi [Baskıya Karşı Direnme, madde 2]’nde değişik ifadelerle; Federal Alman Anayasası’nın 20. maddesinde ise kimi koşullarla yer almıştır. Böylece ‘direnme hakkının’ Anayasa hukukuna yabancı olmayan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki, davalı partinin programında ‘direnme hakkı’ndan söz edilmesi bireysel özgürlükle ilgilidir. Bu hak, bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamasının yolu biçiminde yorumlanarak parti kapatılmaz.”

“Bir siyasi partinin Anayasadaki ilke ve koşullara aykırı düşmeyecek biçimde ekonomik tercihlerini belirlemesi mümkündür. Anayasa’da, ekonominin karakterinin değiştirilemeyeceği yönünde bir kural bulunmamaktadır.

Anayasa ve Siyasi Partiler Yasası, sosyal bir sınıfın öteki sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak amacıyla siyasi parti kurulamayacağını öngörmektedir. Programda bu kurala aykırı ibare ve deyimlerin yer aldığı söylenemez. Yukarıda ayrıntılarıyla incelenen duruma ve açıklanan gerekçelere göre davalı Sosyalist Parti’nin programı Anayasa’nın 14. ve Siyasi Partiler Yasası’nın 5 ve 78. maddelerine aykırı görülmemiştir.”

Karar gereğince de Anayasa Mahkemesi, parti programının 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 78. maddesine aykırı görülerek aynı Kanun’un 101. maddesinin (a) bendi gereğince kapatılması istenilen Sosyalist Parti hakkında açılan “davanın reddine” karar vermiştir.

DİRENME HAKKININ SOMUT ÖRNEĞİ: “SİVİL İTAATSİZLİK”

Günümüzde baskıya karşı direnmenin genel olarak iki şekli bulunmaktadır: Bunlar “pasif direnme” ve “aktif direnme”dir. İsyân ve ihtilal hareketleri olarak somutlaşan aktif direnme, kuvvete başvurarak sistemi temelinden yıkmaya hedefini güderken; tekil haksızlıklara karşı koyma yöntemi olan pasif direnme barışçı yolları takip eder. Pasif direnme, hedefe varmada maksimum sabır ve moral gerektirdiği için gözden düşse de zaman içinde sivil itaatsizlik olarak yeniden fonksiyonellik kazanmıştır.⁴²

Sivil itaatsizliğe geçmeden önce, direnme hakkı kapsamında devrim ve meşru müdafaa hareketleri direnme kapsamında değerlendirilmelidir. Devrim sistemin tamamına yönelik bir hak olduğu hâlde sivil itaatsizlik tekil eylemlere yöneliktir. Her iki durumun ortak özelliği ise hukukun özü olma niteliğidir. Direnme hakkı bugünkü hukuk düzeni düşüncesine kaynaklık etmiş, içerik kazanıp sivil itaatsizlik şeklini aldıktan sonra devletin hukukun çizdiği sınırların dışına çıkmasına engel olmaya çalışan bir araç hâlini almıştır. Meşru müdafaa bir kimsenin kendisine veya bir başkasına yöneltilen ağır ve haksız bir saldırıyı uzaklaştırmak amacıyla gösterdiği zorunlu bir tepkidir. Hukuk özünde adaleti sağlamaya yönelik olup bu da tekil haksızlıkların ortadan kaldırılması yoluyla gerçekleşeceğinden meşru müdafaa direnme hakkı içinde değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

Direnme hakkının en somut örneği olarak sivil itaatsizlik,

“hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna, kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto eylemidir.”

şeklinde tanımlanabilir.⁴³

Buna göre sivil itaatsizlik;

- Yasa dışıdır.

⁴² Nişancı, 2003, s. 26.

⁴³ Ekiz, s. 13.

- Kamuya açıktır.
- Eylemi gerçekleştiren pozitif ve hukuksal sorumluluğu üstlenir.
- Ortak adalet anlayışına ve kamu vicdanına çağrı niteliğindedir.
- Şiddet içermez.
- Sistemin geneline değil, tekil haksızlıklara karşı ortak eylem niteliğindedir.

Sivil itaatsizlik adil olmadığı düşünülen bir yasanın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilen, tekil haksızlıkları önlemeye yönelmiş bir eylemdir. Sistemin tamamını değiştirmeye yönelik bir eylem olmaması sivil itaatsizliği devrimden ayırmaktadır.

SİVİL İTAATSİZLİK ÖRNEKLERİ

Henry David Thoreau

“Sivil direniş” deyimini ilk kullanan Henry David Thoreau (1817–1862) olmuştur. Thoreau, sivil itaatsizliği iki prensipte ele alır. Bunlardan birincisi; “hükümet etme gücü hükümet edilenin onayı ile mümkündür”, ikincisi ise “Adalet hükümetin getirdiği kanunların üzerindedir”. Ona göre “kişiler kanunların adaleti sağlayıp sağlamadıklarına bakar, eğer kanunlar adaleti sağlayamıyorsa, kişiler şiddete başvurmadan kanunlara karşı direnme hakkına sahip olurlar.” Thoreau’nun sivil itaatsizlik doktrininin oluşumunda Meksika Harbi önemlidir. Ona göre Meksika ile yapılan savaşın amacı, zenci köleliğini yeni bir bölgeye yaymaktı ve O, kendince böyle adaletsizlikler yapan bir hükümeti mali bakımdan desteklemeye mecbur değildi. Thoreau’ya göre ABD’deki esareti savunan kanunlar ve Meksika Savaşı (1846-1848) adil değildi. Bu yüzden kendisi adil olmayan kanunlara karşı direnip bir geceyi de hapisanede geçirdi.⁴⁴

Thoreau *Sivil İtaatsizlik* kitabına “En iyi yönetim en az yönetendir.” diyerek başlamış ve en büyük dileğinin, bunun daha çabuk ve daha sistemli işlediğini görmek olduğunu be-

lirtmiştir. Aslında en iyi yönetimin hiç yönetmeyen olduğunu düşünmektedir. Onu böyle düşünmeye iten neden, yönetimin insanların taleplerine cevap verememesi ve gücünü kötüye kullanmasıdır. Thoreau, yönetimin zorbalığı ve yetersizliği yüzünden yaşam çekilmez bir duruma geldiğinde insanların direnme hakkının bulunduğundan söz etmektedir. Çoğunluğun yönettiği hükümetin her durumda doğruluk üzerine kurulmadığını düşünen Thoreau, “İyi ve kötü üzerinde çoğunluğun değil yalnız vicdanların karar verdiği bir hükümet olamaz mı?” diye sorar. Görüldüğü gibi düşünür, vicdanı dolayısıyla insan onurunu ve bunlardan hepsinin öncesinde *bireyin özerkliği*ni dünyayı algılamak için esas almaktadır. Thoreau, kanunlara karşı açık ve maksatlı bir itaatsizlik noktasına da varsa, vatandaşın görevinin haksızlıklara karşı koymak olduğunu belirtmektedir.⁴⁵

Mahatma Gandhi

Sivil direnişin örneği olarak dünyada ilk akla gelen isim Mahatma Gandhi’dir. Gandhi, bu kavramı genişletip uluslararası hâle getirmiştir. Thoreau’nun sivil itaatsizlik yaklaşımının yeniden fark edilmesini sağlayan Gandhi, daha sonra Güney Afrika’daki Hintlileri bir araya getirmek için *Indian Opinion* [Hintlinin Kanısı] adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. Gazetede kötü yönetimlere karşı koyma gerekliliği üzerine bir yazı yazan Gandhi, yasalara karşı doğrudan harekete geçmiş, kitle tutuklamalarına yol açması için yasaları bilerek çiğnemiştir. Hareket günden güne ivme kazanmış ve sonuç olarak yönetim, yasaları gözden geçirmekle binlerce kişiyi hapisanelere doldurmak arasında kalmıştır. Gandhi’nin kullandığı yöntemler sadece haksızlık içeren yasalara karşı değil, dini emirlere ve kast sistemine karşı da etkili olmuştur. Gandhi’ye göre sivil itaatsizlik, şiddete başvurmadan direnme, gerçeğe ve adalete derin bağlılık ifade ediyordu. Sivil itaatsizlik onun elinde pasif direnmenin kutsal kitabı hâline gelmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Tevfik Dalgıç <http://www.farklihaber8.com/koseyazilari/tevfik-dalgic/sivil-direnis-hakki-nedir-kokenlerini-nereden-gelir/263.aspx>.

⁴⁵ Şeniz Anbarlı, 322, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına.

⁴⁶ Şeniz Anbarlı, 322, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına.

Mevlana Ebu'l Kalam Azad

Gandi ile aynı dönemde yaşamış olan bu İslam düşünürü ve âlimi tarihe *Ölümsüz Müdafaa* adlı muhteşem savunması ile geçmiştir. İngiltere'nin Hindistan üzerindeki sömürgeci ve işgaline karşı direnen Ebu'l Kalam Azad, Müslümanları direnişe çağırmış ve örgütlemiştir. Gandi'nin düşüncelerini de destekleyen Azad, hayatını Hindistan'ın ve Müslümanların bağımsızlığına adanmıştır.

Sivil itaatsizliğin ve direnme hakkının en güzel örneğini oluşturan ve Ebu'l Kalam Azad'ın tarihe geçmesine neden olan savunması, İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi nedeniyle yargılandığı İngiliz mahkemelerindeki savunmaları olmuştur.

Martin Luther King

Sivil direniş felsefesinin ve bunun hayata yansımalarının bir başka örneği de Amerikalı sivil haklar lideri zenci Martin Luther King Jr. (1929–1968) oldu. O sivil direnişi Amerika'daki İnsan Hakları hareketinin temel yönemi hâline getirdi. Martin Luther King Gandi'den çok etkilendi, ayrıca Hıristiyanlığın hümanizma kavramını da bu felsefesine kattı ve ona bir de dinsel motif vermiş oldu. 1963 yılında yayımlanan *Birmingham Hapishanesinden Mektup* isimli kitabı Thoreau'nun makalesinden bu yana en büyük ilgi gören yapıtı oldu. Amerikalı zenci din adamlarına yaptığı konuşmalarda "ayrımcılığa karşı çıktığı ve her Amerikalıyı ayrımcılığı destekleyen kanunlara karşı sivil direnişe çağırdı. 1954 yılında ayrımcılık yasası ortadan kalktığı hâlde bazı eyaletlerde uygulaması süren ayrımcılığa karşı yürüyüşler başlattı. Martin Luther King jr. her kanunun kendi koşulları içinde incelemeyi önerdi ve Hıristiyan azizlerinden St. Augustine of Hippo (354-430) un görüşlerine yer verdi. Ona göre "adil olmayan bir kanun kanun değildir". Acquinas ise "adil olmayan kanun sadece yapay bir kanundur ve ebedi ve doğal kanun değildir"⁴⁷ diyordu.

⁴⁷ Tevfik Dalgıç <http://www.farklihaber8.com/koseyazilari/tevfik-dalgic/sivil-direnis-hakki-nedir-kokenleri-nereden-gelir/263.aspx>

Günümüzden Sivil İtaatsizlik Örnekleri

20. asrın sonlarında sivil direniş değişik protesto hareketlerinin başvurduğu bir yönetime gelmiştir. Anti-nükleer hareket, çevreciler hareketi gibi insanı konuları ele alan protesto grupları bu yola başvurdukları görülmektedir. Başlıca sivil itaatsizlik eylemlerine örnek olarak:⁴⁸

- Oturma
- İnsandan hâli
- İşgal
- Genel greve çağrı
- İmza toplama
- Referandum
- Yayınla kendini ihbar
- Şantiye alanlarına kulübeler ve çadırlar kurma
- Hastalıklı balıkları sorumlu firma binalarına bırakma
- Ölü biçiminde yere uzanma
- Füze üstlerine girme girişimi
- Barış kampları kurma
- İmdat frenini çekme
- Ölüm bölgesini yaşam bölgesine dönüştürme
- 100 metre yüksekliğe balon asma
- Sivil savunma tatbikatında sığınaklara girmeme
- Ağaçların kesilmesini engelleme
- Otobüslerde ırklara göre oturma düzenine uymama
- El ele tutuşarak uzun birliktelikler oluşturma

⁴⁸ *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, İstanbul Barosu Yayınları.

TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK ÖRNEKLERİ: BERGAMA EYLEMLERİ VE BAŞÖRTÜSÜNE ÖZGÜRLÜK EYLEMLERİ

Bergama Eylemleri

Bergama'da Eurogold tarafından siyanürle altın aranması karşıtı eylemler, sivil itaatsizlik örneği olması açısından önemlidir. Siyanürlü altına karşı on yılı aşkın bir süre Bergama köylüleri tarafından mücadele verilmiştir. Eylemler siyasi iktidarın mevcut hukuk norm ve mahkeme kararlarına uymaması sonucunda gerçekleşmiş; İzmir İdare Mahkemesinin verdiği karara rağmen madenin belirtilen yöntemle altın aramaya devam etmesi, siyasi iktidarın hukuk kurallarını uygulamadığı sonucunun doğmasına neden olmuştur. Hukuksal tüm yolları deneyen Bergamalılar, "Bergama Yurttaş Girişimi" adlı oluşumla sivil itaatsizlik olarak yorumlanabilecek eylemler düzenlemişlerdir. Bu eylemlerden bazıları:

Referandum (Ocak 1997): Sekiz köyde yapılan referandumda katılanların tümü "siyanüre hayır" oyu kullanarak referanduma farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu sonuçlar ise bölge halkının madeni istemediğini ortaya koymaktadır. Referanduma katılım %85 gibi büyük bir çoğunlukla olmuştur. Bu katılım oranı ve köylülerin hiçbir dayatma olmaksızın düzenledikleri bu eylem, mücadelenin demokratik niteliğine bir vurgudur.

Köylülerin Maden Sahasına Girmesi (22 Nisan 1997): Eurogold'un valilik kararına rağmen faaliyetini sürdürmesi üzerine Bergamalı köylüler 22 Nisan 1997'de madene girmişler, bu eylemde 19 kişi gözaltına alınmış, ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakılmışlardır. Sivil itaatsizliğin bir unsuru olarak bu eylemde, eylemi gerçekleştirenlerin cezai sorumluluğu göze aldığı görülür.

Nüfus Sayımına Katılmama Eylemi (30 Kasım 1997): Bergama'ya bağlı Çamköy, Narlıca, Pınarköy, Aşağı Kırıklar, Tepeköy ve Yalınzev köylerinde yaşayanlar, siyanürlü madeni kapatmayan yetkilileri protesto etmek amacıyla 30 Kasım 1997'de yapılan nüfus sayımında sayım memurlarına kapılarını açma-

mışlardır. İzmir Valisi Erol Çakır, yasa gereği adalet mekanizmasının işletileceğini söylerken sadece iki köyde bazı vatandaşların kapılarını açmadığını kaydetmiştir. Köylüler bu eylemi, kendilerini yok sayıp istemlerine cevap vermeyen yetkililere tepki göstermek amacıyla düzenlediklerini ancak yetkililer görevini yapıp madeni kapatırsa vatandaşlık görevlerini yerine getireceklerini söylemişlerdir.

11 Ekim 1998 "İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele" Eylemi

11 Ekim 1998 tarihinde, yıllardır süren ve zulüm boyutuna varan başörtüsü yasağı için tüm ülkeyi kuşatan oldukça geniş çaplı bir eylem yapılmıştır. "İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele" başlığıyla gerçekleştirilen eylemde, insanların inanç özgürlüklerinin kazanılması için el ele tutuşularak kilometrelerce uzunluğunda insan zincirleri oluşturulmuştur. Eyleme Türkiye genelinde milyonlarca insan katılırken, İstanbul'da başörtüsü zulmünün en katı şekilde uygulandığı Cerrahpaşa Tıp Fakültesinin önünde başlayan insan zinciri kesintisiz bir şekilde Bolu'ya kadar devam etmiş, Bolu'da ise kalabalık bir asker grubu tarafından zincirin devam ettirilmesi engellenmiştir. Eğer bu engelleme olmasaydı bu insan zinciri Ankara'ya kadar devam edecekti. Bazı yerlerde askerî güçlerin engellemesi sebebiyle kesintilerine rağmen "İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele" adıyla İstanbul'dan doğuda İran sınırını yakınındaki Van'a ve Karadeniz tarafından Gürcistan sınırındaki Hopa'ya kadar bütün Türkiye'yi kuşatan bir eylem gerçekleştirilmiştir.

Ülkenin büyük bir kesiminde, oldukça farklı yerlerde ve milyonlarca insanın aynı gün —11 Ekim 1998 Pazar— ve aynı saatte —öğleden önce 11.00'de— kilometrelerce uzunluğunda insan zinciri oluşturmuştur.

Eylem gerçekte, yönetimin bir haksızlığına ve zulmüne karşı bütün bir halkın duyarlılık ve tepki amacını taşımaktadır. Devletin başörtüsü ile ilgili uyguladığı baskıya karşı halkın büyük bir kısmı tepki göstermiş, Türkiye'de o tarihteki yönetimin baskılarının halk tabanından hiçbir destek görmediğine yönelik etkili bir eylem yapılmıştır.

DİRENME HAKKI BİR VAROLUŞ GERÇEĞİDİR

Hukuk gibi direnme hakkı da insanlık tarihi ile yaşıttır. İktidarı ele geçiren kişi, grup ya da güçlerin meşruluk oluşturma çabaları onları hukuk kurallarını kendi istekleri gibi değiştirmeye ya da hukuk tanımazlığa götürürken haksızlığa ve zalimlere karşı boyun eğmeme insanlık onurunun ve doğal hukukun bir gereği olarak direnme hakkını doğurmuştur.

Direnme hakkı insanın varoluşunun bir gerçeğidir; çünkü zulme ve haksızlığa karşı gelmek direnmek demektir. Böylesi bir direniş de insanın onurlu yaşamasını sağlar. İnsanlık bütün gayretini tarih boyunca onurlu bir yaşam sürmek için göstermiş, bu onurlu yaşama isteğini gerçekleştirme yolunda yapılanlar tarihe mal olan isimleri ve unutulmaz olayları meydana getirmiştir.

Bugün isimlerini saygıyla andığımız, insanlık tarihinin yüz akı olarak nitelendirdiğimiz ve yukarıda da birkaç örneğini verdiğimiz bütün tarihi şahsiyetler zulme ve zalimlere başkaldırdıkları, haksızlığa boyun eğmedikleri içindir ki unutulmamışlardır.

Devlet gücünün, dev orduların ve sayısız silahın karşısında fikirle, kalemlerle ve kalbiyle direnen bu isimler unutulmayacak, insanlık bundan sonra da yılmadan onurlu mücadelesini devam ettirecektir.

Kaynakça

- Abadan, Yavuz; *Devlet Felsefesi*, Ankara 1959.
- ; *Hukuk Felsefesi*, AÜHF Yay., Ankara 1954.
- Akad, Mehmet; *Genel Kamu Hukuku*, Filiz Kitabevi, 2. bas. İstanbul 1997.
- Akad, Mehmet–Dinçkol, B. Vural; *Genel Kamu Hukuku*, Der Yay., İstanbul 2002.
- Akgün, Birol; “Demokrasilerde İktidara Karşı Direnme Hakkı Ne Zaman Doğar?”, http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Diger/bak_demokrasi.htm
- Aliefendioğlu, Yılmaz; “Direnme Hakkı”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ed. Yasemin Özdek, Todaie, 2002.
- Anbarlı, Şeniz; “Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fa-*

kültesi Dergisi, Cilt 2 Sayı 1, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına.

- Aral, Vecdi; *Hukuk Felsefesinin Sorunları*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.
- Çeçen, Anıl; *İnsan Hakları*, Ankara Gündoğan Yay., 3. bas., 2000.
- Dalgıç, Tevfik; “Sivil Direniş Hakkı Nedir? Kökenleri Nereden Gelir?”, <http://www.farklihaber8.com/koseyazilari/tevfik-dalgic/sivil-direnis-hakki-nedir-kokenleri-nereden-gelir/263.aspx>
- Duran, Bünyamin; “‘Direnme Hakkı’ ve Bediüzzaman’ın ‘Siyaset’e Yaklaşımı”, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar-&Goster=Yazi&YaziNo=202>
- Ekiz, Serkan; *Genel Kamu Hukuku Açısından Direnme Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi.
- Göze, Ayferi; “XVI. Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme”, *İHFM*, C. XXXIV, S. 1-4, 1968.
- ; *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yay., İstanbul 1986.
- Gözübüyük, Şeref; *Anayasa Hukuku*, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.
- Güriz, Adnan; *Hukuk Felsefesi*, 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003.
- Hür, Ayşe; “Direnme Hakkında Ölçü Nedir?”, <http://www.izmirizmir.net/ayse-hur-direnme-hakkinda-8216;olcu-nedir-y1685.html>
- Kapani, Münci; *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yay., Ankara 1993.
- ; *Politika Bilimine Giriş*, 14. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.
- Nişancı, Şükrü; *Sivil İtaatsizlik*, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2003.
- Ökçesiz, Hayrettin–Uygur, Gülriz; *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2004.
- Öndül, Hüsnü; *İnsancıl Hukuka Giriş*, İnsan Hakları Yazıları, Ç Yayınları, Ankara, 1997
- Özcan, Faruk; “Uluslararası Hukukta Sivil İtaatsizlik ve Direnme Hakkı”, <http://farukozcan.blogspot.com/2011/09/uluslararası-hukukta-sivil-itaatsizlik.html>
- Sancar, Mithat; “Devlet Aklı” *Kışkırtıcı Hukuk Devleti*, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- Taşkın, Ahmet; “Baskıya Karşı Direnme Hakkı”, *TBB Dergisi*, Sayı 52, 2004.